پرۆسەی خۆدواندن و گەیشتن بە کەنارەکانی خۆناسین لە شیعرێکی (جەلالی میرزا کەریم)دا

عەبدوڵڵا ڕەحمان
(زانکۆی سەلاحەددین – کۆلێژی پەروەردەی مەخموور)

ڕازێکی دەروون

گوێ شلی ئەو وتانەم لە شەوەزەنگا
چرپەیانە لە خامۆشی تاری سنگا
ئەو سکاڵا تاڵەی هەردەم
هەڵدەڕێژێ زووخاوی خەم
ئەو پرسیارە، بێ وەڵامەی، ڕێی پێنابەم
نە تێی ئەگەم
نە ئەشتوانم لێی هەڵبێم و خۆم دەربازکەم.

***

چیم لە بووما ئاخۆ دەسکەوت
بڵێسە و گڕ؟
یا هێمنی، گیانی نەسرەوت
شادمانی، یا خەمی دڕ

***

دنیا و تەمەنی لەمەودوام
ئاخۆ چۆن بێ؟
پڕ جریوەی ئەستێرەبێ
ئەسمانەکەی دوێنێی بروام.

***

ئەی خۆم، کێ بم؟
بەزەیی بم، یا شەڕخواهی
خۆشەویستی، یا ڕقاوی
ئاخۆ چی بم؟

***

تەزوویەکیش بەگیانما دێت
فرمێسک و بزەی لێدەتکێت
کاتێک دەروون
دێتە گڕ و کفت و هەڵچوون
وێنەیەکی پرسیاراوی
ئەخەمە بەرچاوی وێڵم
تیایا دڕکی ئاگراوی پڕ لە چزەی ژین دەشێلم.

***

لە فرمێسکا... لە بزەی یادی جارانما
لە هەنسکا... لە شاڵاوی بیر سووتانما
لە ناخەوە
لە ناخێکی بە داخەوە...
ڕوخساری خۆم، بەدی ئەکەم
رووم تێ ئەکا... رووی تێ ئەکەم
دێینە دووان...
لەمن یەک و لەو بەسەدان.

***

جا لە ڕوخسارم تێ ئەگەم

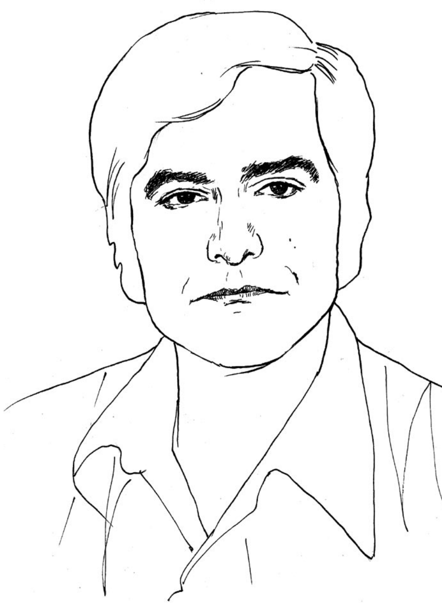

جەلالی میرزا کەریم

بۆ وتەیەک گوێ شل ئەکەم
لە قوولآیی دلـمەوە دێت
ئەنەڕێنێت و پێم ئەلێت
نازانیت کێیت؟
پایەت چەندە؟ کامەیە جێت؟
****
تۆ مرۆڤیت... بلندە جێت
چەند بەژان بێ ژینی دوێنێت
ئەمڕۆ ئازاد، ملی ڕێگات
بگرە بەرەو دنیای هیوات
ئەوسا هەر وێنەی ڕووی دوێنێت
هەزار و یەک ڕەنگ ئەنوێنێت
باخی وشکی زەردی سیسبوو
بە دەریای گوڵ ئەنەخشێنێ
بە هەزاران وتەی نوستوو
لە خەوی قورس هەلئەسێنێ
پەڵە هەوری ڕەشی سنگت
دێتە ڕەوینەوە و نەمان
لێلی گۆمی خولیای مەنگت
ڕوون ئەبێتەوە گەش و جوان
تێدەگەیت کێیت
بۆچی دەژیت... کامەیە جێت

بەرەو کوێیە هەنگاوی ڕێت تێئەگەیت کێیت...

خۆناسین یەکێک لەو پرۆسە ئاڵۆزانەیە کە هەمیشە مرۆڤ لەوی دیدا وێڵ و سەرگەردانە و ڕێگای پڕ لە ئەفسوونی دەروونی خۆی پێ تاقی دەکاتەوە، لەمەشدا دەروون دەبێتە ئەو گۆڕەپانەی مرۆڤ لە پێناویدا دەیخاتە بەر نەشتەری ئەزموونەکانی و هەوڵ دەدات لەوێوە ئەو پرۆسەیە بەڕێوە ببات و لە ڕێگای بنیادنانی سەر لەنوێی ناخی خۆیەوە، سەرەداوەکانی ئەو پرۆسەیە بدۆزێتەوە و ئاشنای ببێت. دیارە خۆناسین گرنگترین و پڕ ناسۆرترین پرۆسەیە کە بەرۆکی مرۆڤ دەگرێت و خانەکانی مێشکی دەگرن و لەپێناو دۆزینەوەی خوددا دەگەنە چلەپۆپەی کارکردن، لەمەشدا مرۆڤ تەواوی جومگەکانی دیکەی دەکەوێتە ژێر خزمەتی ئەو هەنگاوە. بەواتایەکی دیکە هەر چەندە هێشتا خودی خۆی نەدۆزیوەتەوە و عەودالی بەدواگەڕان و سۆراخ کردنیەتی، کەچی تەواوی بوونی خۆشی جڵەوگیری ئەو گەڕانەی دەبێت و لە خزمەتی خود دۆزینەوەدا دەبن، بۆیە سەرلێشوانی دەروون و ئاڵۆزبوونی بیر و سەرگەردان بوونی هزری مرۆڤ تا ئەو کاتە لەگەڵ ئەو پرۆسەیەدا ئاوێزان دەبن کە مرۆڤ خودی خۆی دەدۆزێتەوە. لەگەڵ ئەو دۆزینەوەیەشدا پرۆسەکە کۆتایی نایەت، بەڵکو قۆناغێکی دیکەی بۆ دروست دەبێت کە ناخ و دەروون و هزری گۆڕەپانێکی دیکەی چەسپاندنی بوونەکەی دەبن. لێرەشدا دەروون بنچینە و بناغەی ئەو پرۆسەی خۆناسینە پێکدەهێنێت و بەیەکەوە دووانەیەکی لێکدانەبڕاو دروست دەکەن کە هەر یەکێکیان ئەوی دیکە تەواو دەکات، دەروون بەشێکی گرینگ لە بوونی مرۆڤ پێکدەهێنێت و مرۆڤ بەهۆی حاڵەتەکانی دەروونییەوە لە هەنگاوەکانی ژیان بەرەو پێشەوە دەچێت و ئاییندەی خۆی دیاری دەکات. بەو واتایەی دەروون بوونێکی سەقامگیر و چەسپاو بۆ مرۆڤ دەهێنێتەکایەوە و بەهۆیەوە مرۆڤ پێیەکانی خۆی لەو ژیانەدا قایم دەکات و شوێنێک لە بەرزایی و نزمایییەکانی ژیان دەگرێت، بەڵام ئەو شوێن پێ گرتنە هاوکاتە لەگەڵ پرۆسەی خۆناسین کە بەهۆیەوە مرۆڤ لە بوونی خۆی دەگات و هەوڵ دەدات ئاوات و ئامانجەکانی لە ڕێگەی ئەو بوونەوە دەستەبەر بکات، لێرەشەوە بوون و دەروون و خۆناسین ئەو سێ

لایەنەن کــە بەیەکـــەوە گـــرێدراون و ناتوانرێت لێک دابــڕێن. بەو واتایەی ئەو سێ چەمکە کـــاریگەری و کــارتێکردنی گـــەورەیان لەســـەر یەکـــتـــر هەیە و هیچ کامێکیان توانایی ئەوەی نییە بە تەنیا ڕێی خۆی بکات و گـەشە بکات، ئەگـەر لایەنەکـانی دیکە هاریکاری و هەماهەنگی لەگەڵیدا نەکەن. کاتێک شاعیریش هەوڵی ئەوە دەدات لە ڕێگای پرۆسەی خۆناسینەوە بوونی خۆی بدۆزێتـــەوە و جـــەخت لەســـەر کـــایەکـــانی بکاتەوە، پێوەندییەکی ڕاستـەوخۆ لەنێوان ئەدەب و دەروونـناسی دروست دەکات، چونکە خودناسین، پایەیەکی گرینگە لە پایەکـانی دەروونناسی. بەو هۆیەشـەوە ئەدەب و شـیـعـر سـوود لە کـەرەسـتـە و ڕشـتـە و بـابەتەکانی دەروونـناسی وەردەگـــرن و بەکـــاری دەهێنن. بەم جـــەشنە دەروون لە ڕێگای سـۆز و خـەون و خـەیاڵ و ڕەمـز وەک کەرەسـتـەی دەروونی بەشدارییەکی کارایان لە شیعردا هەیە ((واتە دەروون بە ڕێگا و بە شێـوازی جیـاجیـا و هەر جارەو لە ڕێگەی پێکهـــاتە و ڕەگـــەزێکەوە خـــۆی داوێتـــە ناو شیـعـرەوە. بەپێی ئەم مـیـتـودە شیـعـر و هونـەر بەگشـتـی ڕەنگدانەوەی دەروونن و وا دەکەن دەروون بدرەوشێتەوە، لە مەشخەڵەکانی خۆیاندا هەمیشە و دەم و سات دەروون بنووسنەوە، بە شێـواز و ڕێگای جیـا جیـا ئەم هەسـتـە دەربـبڕن و عـەینی بکەنەوە. ڕاستییەکەی دەروون بەوەی خـەسـڵـەتی دەرەوشـانەوەی هەیە، خـاوەنی کـۆمـەک و هاوکـارییە بۆ شیـعـر)) (پێشـڕەو عـەبدوڵڵا، ٢٠١٣، ل٧٥-٧٦)، ئەمـەش ئەوە دەگـەیەنێت کە چ شیـعـر و چ شـاعـیـر لەژێر کـاریگـەرییـەکی گـەورەی دەروونـدان و لە ڕێگای ئـامـــرازەکـــانی دەروونـیـــیـــەوە گـــوزارشت لە حاڵەتەکـانیان دەکەن، لەو حاڵەشدا دەروونناسی ئەدەب وەک زانستێک لەناو زانستەکاندا سەری هەڵدا و پایە و خـەسـڵـەتەکـانی دارێژراوە، چونکە هەمـیـشـە شـاعـیـر وروژاوەو ئەو وروژاندنە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر دەروونی بەجێ هێشتووە و شیعریش ئەو ژانرە بەردەستە بووە کـە حـاڵەتەکـانی ئەو وروژاندنەی نووسیـوەتەوە، ئەمەش بەیەکتر بەستنەوەی دوو جیهانی ناوەوەی مرۆڤ و دەرەوەی دەگـەیەنێت، کـە دیارە ئەو دوو جـیـهـــانە کـاریگەری و کـارتێکردنیـان لەسـەر یەکـتـر هەبووە و بە هۆیەوە تاکـــیـــان لە ژیاندا ئاراســـتـــە کـــردووە، ((دەروونـشـــــیـکاری ئاوڕدانەوەیەکی تـەواو بوو لـە لایەنەکـانی کـەسایەتی و گـەڕانەوە بوو بۆ دیوی ناوەوەی تاک کە پێیـان وابوو مرۆڤ لە ژوورەوە لە ناوەڕۆکێکی ئاڵۆز پێکهاتووە کە پرۆسە جۆربەجۆرەکان و لایەنەکانی وەک ئەدەب و هونەر بەو ناوەڕۆکەوە پەیوەستن، دواتر ئەو ناوەڕۆک و لایەنانە مـــرۆڤ ئاراســـتـــە دەکـــەن، بۆ مامـەڵەکردن لەگەڵ دنیای دەرەوە و کار لەسەر ڕەفـتارە دەرەکییەکانی مرۆڤ دەکەن)) (ڕێبوار محەمەد، ٢٠١٦، ل٢١٣-٢١٤)، واتە حـاڵەتە وروژێنراوەکـە لە ناوەوەی تاک دەست پێدەکـات و سـەرهەڵدەدات و بۆ جـیـهـــانی دەرەوە دەپەڕێتـــەوە و پێـــوەندی تاک بەو جـیـــهـــانی دەرەوەیەیدا شرۆڤە دەکات و لەوێوە دیوە شاراوەکانی دەق ئاشکرا دەبێت.

لەم ڕوانگەیەوە لە پارچە شیـعـرێکی (جەلالی مـیـرزا کـەریم) دەکـۆڵینەوە کـە بەناوونیــشــانی (ڕازێکی دەروون)ە و لە گـۆڤـاری (توتن)، ژمـارە (٤)ی ئایاری سـاڵی (١٩٧٠) بڵاوکـراوەتەوە کە دەتوانین بڵـێین بە پلەی یەکەم دەقـێکی دەروونیـیـە و تێـیدا شاعـیـر لە باروودۆخێکی زۆر تایبـەتی دەروونیدایە و بە هۆیەوەش، خـوێنەریش دووچاری شـۆڕبوونەوەی ناخ دەکـات و لە ڕامـانێکی هەنووکـەییـدا هەوڵی خـۆناسین و دۆزینەوەی خودی پێ دەدات، دیارە لە مێژووی شیعری کوردیدا ئەم جۆرە ڕوانینانە شێـوازێکی نوێی بیرکردنەوەی شاعیری کـورد پیـشـان دەدات، بەمـەش لە قـۆناغـێکی گرینگی کـلاسـیک و نوێخـوازی جـودای دەکـاتەوە، بەو واتایەی شیـعـری هاوچەرخی کوردی سـەرەڕای ئەو ئەرکەی کـە لەسەری بووە، ئاوڕێکی بەهێزی لە ناخی خۆی داوەتەوە، ((چونکە پێگەی شیـعر لە ئەدەبی کوردیدا بەهای خۆی هەیە و شیـعـر لە قـۆناغـە جیـاوازەکـاندا جگە لە ئەرکی خۆی، ئەرکی فـیکری و فـەلسـەفی و سیاسیشی گرتۆتە خۆی، بۆیە تێگەیشتن لە شیعری کوردی دەرگا کردنەوەیە لە زۆر بواری دیکە و تێگەیشـــتـنە لە زۆر کـــایەی تری ڕۆشنبیریمان)) (پێشـڕەو عـەبدوڵڵا، ل٥)، بۆیە شیعری هاوچەرخی کوردی سەرەڕای ئەو ئەرکانەی کە بە میرات بۆی بەجێ مـــابوو و بەهۆی باروودۆخـــە ســـیـــاســی و نەتەوەییـەکەوە نەیدەتوانی لێی لابدات، لەگەڵ ئەوەشدا توانی دەرگـایەکی دیکەی نوێخوازی بکاتەوەو ڕامـانێک لەگەڵ هەست و سۆز و خەونەکانی بکات. لەم بوارەشدا (جەلالی میرزا کـەریم) وەک شاعـیرێکی نوێخواز جێ

دەستی دیار بووە ((شاعیرێکی وەک (جەلالی میرزا کەریم) خولیای نوێخوازی بوو، دەیویست قاڵبە کۆنەکان بشکێنێ، هەنگاو بەرەو سنوور شکاندن بنێ و دەرگـایەکی تر لە بەردەم هزر و شیعردا واڵا بکات، شۆڕشێکی دیکە بەرپا بکات)) (کەمال غەمبار، ٢٠٠٨، ل١٢٥)، یەکێک لەو دەرگایانەی کە شاعیر کردوویەتییەوە، دەرگا کردنەوەی بووە بە ڕووی دەروونییەوەو قووڵبوونەوە بووە لە ڕاز و نەستەکانی ناخی. دیارە لەمەشدا لەو ڕێگایەوە هەوڵی داوە ڕێچکەیەکی دیکە لەناو شیعری کوردیدا بێنێتە کایەوە و مرۆڤی کورد لە ڕێگای خۆناسینەوە بەسەر تەنگوچەڵەمەکانی ژیاندا زاڵ بێت و هێز و وزەی نوێ بەدەست بهێنێت و ئیرادەیەکی پۆڵایین دروست بکات، چونکە تا مرۆڤ خۆی نەناسێ، زەحمەتە لەخۆی بگات و هەنگاو بهاوێژێت و ئامانجەکانی لە ژیاندا دەستنیشان بکات و دواجاریش توانایی ئەوەشی نامێنێت لە بارودۆخی دەرەوەی دەروون و بوونی خۆی تێبگات و شیکردنەوەی ڕاست و دروستی بۆ بەرهەم بهێنێت.

شاعیر لە ڕێگەی ئەو خۆدواندنەوە ڕێگایەکی گرینگی دۆزیوەتەوە بۆ ئەوەی بە بوونی خۆی بگات و خودی خۆی بناسێت و لەوێوە وێستگەکانی ژیانی ڕەنگرێژ بکات و هەنگاوەکانی ئایندەی دیاری بکات، بۆیە خۆدواندنی وەک ئامرازێکی کاریگەر بەکارهێناوە و بە هۆیەوە توانیوبەتی خاڵ و پنتەکانی خودی خۆی دەستنیشان بکات و بیاندۆزێتەوە. لەبەر ئەوەی خۆدواندن ساتێکی زۆر پڕ مفایە لە ژیانی هەر مرۆڤێکدا و کاریگەرییەکی گەورە لەسەر هزر و گیانی بەجێ دەهێڵێت. بەو پێیەش کە مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و ناتوانێت بە تەنیا ژیان بەسەر ببات، بەشی زۆری ژیانی لەو پێوەندییە کۆمەڵایەتییانە بەسەر دەبات کە گیانێکی کۆمەڵی پێ دەسپێرن و ڕێگەی نادەن لە تەنیایی و دۆخی بیرکردنەوەی تاکایەتی نزیک بکەوێتەوە، بۆیە ئەو ساتانەی کە مرۆڤ هەلێکی تاک و تەنیایی بۆ دەرەخسێت و هەست لە ڕاز و نهێنییەکانی دەروونی ڕادەگرێت، ژیان و بوونی خۆی بە شێوەیەکی دیکە بەرچاو دەکەوێت و جۆرێک لە تازەکردنەوە و بووژانەوە بەسەر هەست و سۆز و خەونەکانیشدا دێت کە وای لێدەکات بەشێکی زۆری ئەو تازەکردنەوە و بووژانەوەیە لەگەڵ دەروونی خۆیدا شەنوکەو بکات، لەم خۆدواندنەشەوە بە کەنارەکانی خودی خۆی دەگات و بوونە فیزیکییەی خۆی دیاری دەکات، بۆیە بۆ تێگەیشتن لەم پارچە شیعرەی شاعیر و شەنوکەوکردنی لایەن و ڕەهەندە دەروونییەکانیدا، پێویست دەکات سەرەتا ڕامانێکی کورت و پوخت لەسەر هەردوو چەمکی خود ناسین و خۆدواندن بکەین کە شاعیر کردوویەتییە بەردی بناغەی دەقەکەی.

- خودناسین

خودناسی یەکێکە لەو پرۆسە دەروونییە ئاڵۆزانەی کە مرۆڤ لە ژیانیدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە و لە پێناو دۆزینەوەی خۆیدا دووچاری ئازارێکی دەروونی سەخت دەبێتەوە، لە هەمان کاتیشدا بۆ ئەو دۆزینەوە خودییەش چەندان ڕێگای جۆراجۆر دەگرێتەبەر، کە لەناویانیشدا ئەدەب بەگشت ژانرەکانییەوە یەکێکە لەو ڕێگا و پانتاییە فراوانەی کە خودی مرۆڤ تێیدا ڕەنگ دەداتەوە و بە ئاسانی دەستەمۆ دەکرێت، بۆیە ئەو خود ناسینە دەروونێکی سەقامگیر دروست دەکات و دەبێتە کۆڵەکەی بنەڕەتی ژیانێکی ئاسوودە، بەو پێیەی کە ((یەکەم بناغە و کۆڵەکەی دروستی دەروونی و دوور بوون لە گرفت و نەخۆشی دەروونی خۆناسینە، واتە هەموو کەسێک دەبێت پێش ئەوەی ببێت بە برادەر و دۆستی کەسانی تر، ببێت بە هاوەڵ و دۆستی خۆی و بەناخ و دڵ و دەروونی خۆیدا بچێتە خوارەوە، لەبەر ئەوەی نەزانینی خود و پشتگوێ خستنی و شارەزا نەبوونی خاڵە بەهێز و لاوازەکانی، مرۆڤ بەرەو هەڵدێر و کۆمەڵێک کێشە و گرفتی دەروونی و کۆمەڵایەتی دەبات)) (د.کەریم شەریف قەرەچەتانی، ٢٠٠٦، ل٣٩٩)، چونکە زۆر پێویستە مرۆڤ لایەنە بەهێز و لاوازەکانی خودی خۆی بزانێت و شارەزایی و زانیاریی لەبارەیانەوە هەبێت و ئاستی ئەو حەز و ئارەزووانەی خۆی دیاری بکات و ئەو پاڵنەر و هۆکارانەی کە شێوە و شێوازی ڕەفتارەکانی دیاری دەکەن بناسێت، چونکە پاڵنەرەکان ژیانی ئێمە بەڕێوە دەبەن و تووشی خۆشی و ناخۆشیمان دەکەن، بۆیە دەبێ مرۆڤ هۆی ئەو پاڵنەرانە بزانێ کە وای لێ کردووە هەڵە بکات و لە هەمان کاتدا هۆکاری ئەو پاڵنەرە بزانێ کە دڵخۆشی دەکات، هەروەها لەسەر خود پێویستە لە میکانیزمە

بەرگرییە دەروونییەکان دوور بکەوێتەوە، چونکە زەرەر و زیانی گەورە بە کەسایەتی تاک دەگەیەنێ، میکانیزمەکانیش وەک کپ و خەفەکردنی حەز و ئارەزووەکانمان، لەبەر ئەوەی زۆر بەکارهێنانی ئەمانە تاک وا لێ دەکات لە ژیانی واقیعی دوور بکەوێتەوە و لە هەمان کاتدا مرۆڤ دەبێ ڕووبەڕووی ترسەکانی ببێتەوە و لە دەستیان ڕانەکات، چونکە چۆک دادان لە ترس و دڵەڕاوکێ، زیانی زۆر بە دروستی دەروونی دەگەیەنێ، بۆیە خودناسی تەنیا لەسەر کەسایەتی و بارودۆخ و پۆلێنکردنی کۆمەڵایەتی ناوەستێتەوە، بەڵکو ڕەهەندی دیکەی وەردەگرێت کە مرۆڤ هەستی پێ ناکات، تەنیا ئەو کاتانە نەبێت بە ڕاستگۆیی بەرانبەر خودی خۆی دەوەستێت و خۆی پێ دەناسێنێت و لەناویدا بەدوای ئەو خودە ڕاستەقینەیەی خۆیدا دەگەڕێت کە تا ئەو ساتە هەستی پێ نەکردووە. ئەم کارەش وا ئاسان نییە و پێویستی بە ڕاستگۆیی و هاوسەنگی هەیە، سەرەڕای ئەوەش ڕامان و خودناسین پێویستی بە سەقامگیرییەکی ناوخۆیی دەروونی هەیە کە هێز بە مرۆڤ دەبەخشێت تا لە هەموو ئەو پەراوێزانەی ساڵەکانی ژیانی ڕزگاری ببێت و خۆی بۆ ناسینی خودە ڕاستەقینەکە تەرخان بکات، ئەمەش وا دەکات لە پرۆسەی خودناسیندا هەر مرۆڤێک شێوە و شێوازی دیاریکراوی خۆی هەبێت کە زیاتر پشت بەو ئەزموونە تاکییە دەبەستێت کە لە ژیانیدا بەدەستی هێناوە(مادونا عسکر، ٢٠١٣، ص٢٥). لێرەشدا شاعیر لە ساتەوەختێکی دەگمەنی ڕامانی دەروونی خۆیدایە و هەوڵ دەدات خودی خۆی بەدی بکات:

گوێ شلی ئەو وتانەم لە شەوەزەنگا
چرپەیانە لە خامۆشی تاری سنگا
ئەو سکاڵا تاڵەی هەردەم
هەڵدەڕێژێ زووخاوی خەم

دەستپێک لەم شیعرەدا بەو کۆپلە پڕ لە تەمومژاوی دەروونییە دەست پێدەکات و شاعیر ڕاستگۆیانە دەروونێکی شڵەژاوی خۆی پێشکەش بە خوێنەران دەکات. بە شێوەیەکی دیکە شاعیر خوێنەران ڕادەکێشێتە ناو دەروونێکی پڕ لە کێشە و گرفتێ کە هەمیشە سکاڵای تاڵ هەڵدەڕێژێ و پێکی خەم دەنۆشێت و لەوێوە دەیخاتە ناو ئەو چوارچێوە دەروونییەی کە خۆی لە ڕامان و هزرینی خۆیەوە دەبینێتەوە، شاعیر عەودالی دۆزینەوەی بوونی خۆیەتی و هەوڵ دەدات خۆی بناسێت و لەخۆی تێبگات، بۆیە لە ساتێکی دیاریکراودا گوێ لەناخ و دەروونی خۆی دەگرێت. گوێگرتنیش لە ناخ و دەروون، لەکارە ناوازەکانی مرۆڤە، چونکە مرۆڤ بەهۆی ئەو جەنجاڵی و پێوەندییە ئاڵۆز و فراوانانەی ژیانییەوە کەمتر ئاوڕ لە ناخ و دەروونی خۆی دەداتەوە. هەر کاتێکیش هەلی ئەوەی بۆ ڕەخسا گوێ شل بکات لە گوتە و ناڵەکانی ناخ و دەروونی خۆی، دووچاری شڵەژان و هەژانێکی سەخت دەبێتەوە کە لە ئەنجامی بەریەککەوتنێکی گرینگ لەگەڵ بوونی خۆیدا دێتەکایەوە و گۆڕانکارییەکی سەرتاپاگیر لە هەڵوێست و هەڵچوون و ڕەفتار و ڕەوتی بیرکردنەوەی لێدەکەوێتەوە و بەهۆیەشەوە پرۆسەیەکی پڕ مفای خودناسین دێتە کایەوە، کەواتە ئەو دەستپێکە سەرەتایەکە بۆ خودناسین. سەرەتای ئەو خودناسینەش لەو پرسیارەوە دەست پێدەکات (تۆ کێی)، کە (سوقرات)ی فەیلەسووف یەکەم کەسێک بووە بەلایدا چووە و یەکێک بووە لە تایبەتمەندییەکانی فەلسەفەکەی کە خۆی لەم گوزارشتە (خۆت بناسە)دا دەبینێتەوە کە هەر لە سەرەتاوە (سوقرات) کردوویەتی بە سەرمەشقی ژیان و بیروباوەڕی فەلسەفەکەی و لەو باوەڕەدا بووە نەزانین یەکەم هەنگاوە بەرەو زانین و پێویستە خۆمان بناسین، ئینجا هەوڵبدەین بۆ ئەوەی شتی دیکە بزانین، کەواتە ئەو پرسیارە، ڕەنگە قورسترین پرسیار بێت کە ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبێتەوە، چونکە وەڵامدانەوەی پێویستی بە هۆشیاری و زانینێک هەیە، کە ڕەنگە هێشتا مرۆڤەکە بەو ئاستە نەگەیشتبێت، هەر لەبەر ئەوەشە ئەو پرۆسە خۆناسینە لەوانەیە تەمەنێکی زۆر بخایەنێت تا دواجار مرۆڤەکە وەڵامێکی ڕاستودروستی ئەو پرسیارەی دەست دەکەوێت ((کەواتە خودناسی ئەنجامی پرسیارکردنە و ئەو مرۆڤەی کە هەوڵی بەدەستهێنانی ژیان دەدات، دەبێت پرسیار لە خودی خۆیەوە لە بوونی خۆی بکات، ئەو پرسیارەی لە بوونی بکات کە ئەو کێیە؟ لە کوێوە هاتووە؟ بۆ کوێش دەچێت؟ وەڵامێکی دیاریکراویش نییە کە جێگەی ڕەزامەندی بێت، بۆیە لە سەرجەم وێستگەکانی ژیانی، دووبارە ئەو پرسیارە لە دەروون و بوونی خۆی دەکات لە بارەی مەسەلەی سەرچاوەکەی و ئاییندەی و بەهای وەک مرۆڤ،

ئەو پرسیارکردنەش وەک خۆراکێکە بۆ بوونی و هەمیشە لە حـــاڵەتی زیندوویەتی و بەردەوامی لە دڵی مەرگەساتەکانی مرۆڤبوونی دایدەنێت، کە گومان و یەقینە. گومانیش هەر دوو ڕووی پرسیارکردن و وەڵامدانەوەی هەیە، بۆیە بەردەوام دەبێت لەسەر خستنەڕووی مەسەلەکە)) (ماری مادلین داڤی، ١٩٨٣، ص١٩). لەم ڕوانگەشەوە شاعیر دوای ئەوەی لە ساتێکی پڕ لە ڕامان و هزرینەوە لە بوونی خۆی ورد دەبێتەوەو ناخ و دەروونی خۆی دەدەوێنێت، زانینێکی لا دێتەکایەوە و بەهۆیەوە هەوڵی خۆناسین دەدات:

ئەو پرسیارە، بێ وەڵامەی، ڕێی پێنابەم
نە تێی ئەگەم
نە ئەشتوانم لێی هەڵبێم و خۆم دەربازکەم.

ئەمە دەستپێکێکی ئەو پرۆسەیەیە کە لەنەزانینەوە بەرەو زانین ڕێچکە دەگرێت و بەهۆیەوە قۆناغی پرسیارەکانی خودناسین دێتەکایەوە. بەو واتایەی شاعیر دەرگای بەسەر ناخ و دەروونی خۆیدا دەکاتەوە و هەوڵ دەدات لە ڕێگەی پرسیارەوە بوونی خۆی بسەلمێنێت و هەنگاوەکانی گەیشتن بە زانین دەستەبەر بکات. هەر بۆیە لە کۆپلەکانی دواتردا خوێنەر ڕووبەڕووی ئەو پرسیارانە دەبێتەوە کە شاعیر لە دەقەکەیدا خستوویەتییە ڕوو و هەوڵی داوە بەهۆیەوە خوێنەران بخاتە چوارچێوەی شڵەژانی دەروونی خۆیەوە:

چیم لە بوونما ئاخۆ دەسکەوت
بڵێسە و گڕ؟
یا هێمنی، گیانی نەسرەوت
شادمانی، یا خەمی دڕ
****
دنیا و تەمەنی لەمەودوام
ئاخۆ چۆن بێ؟
پڕ جریوەی ئەستێرەبێ
ئەسمانەکەی دوێنێی بروام.
****
ئەی خۆم، کێ بم؟
بەزەیی بم، یا شەڕخوازی
خۆشەویستی، یا ڕقاوی
ئاخۆ چی بم؟

خاڵی گرینگ لێرەدا ئەوەیە کە پرۆسەی خودناسی بە پرسیارکردنەوە دەست پێدەکات، بەو واتایەی پرۆسەکە لە گومانەوە سەرهەڵدات، گومانی بوونی مرۆڤ، ئەو بوونە مرۆڤ ناچاری پرسیارکردن دەکاتەوە و دۆزینەوەی وەڵامەکانیش لەدواجاردا خودناسی لێدەکەوێتەوە. لەم بارەیەوە (ئەفلاتون ٤٢٧-٣٤٧ پ.ز) دەڵێت: ((وەک مرۆڤێک ناژیت، ئەو کەسەی پرسیار لە بوونی خۆی نەکات لەبارەی خودی خۆیەوە)) (ماری مادلین داڤی، ص١٩). بەم جۆرە خودناسی لەلایەکەوە ناسینی مرۆڤەکە خۆیەتی و لەلایەکی دیکەشەوە لەناوچوونی بوونەکەیەتی، چونکە بەهۆی ناسینی خودەوە، مرۆڤ ئەوانی دیکەش دەناسێت و پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی دێتەکایەوە کە نەوەکانی لێ بەرهەم دێت. بەو واتایەی مرۆڤ لە ڕێگای خود ناسییەوە بوونی خۆی سەر لەنوێ دادەڕێژێتەوە و دەیپارێزێت. لێرەدا شاعیر پرۆسەیەکی گرینگی خودناسی دەست پێ کردووە کە خۆی لە وێستگەکانی بوون و گومان و پرسیارکردندا دەبینێتەوە. بەو واتایەی دەتوانین خودناسین بە سەر دوو پارچەی بە یەکتر بەستراودا دابەش بکەین، لەپارچەی یەکەمدا پرۆسەکە بە بوون و گومان و پرسیارکردن هەنگاوی خۆی دەهاوێژێت:

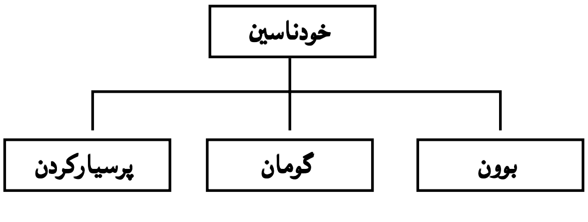

ئەم پرۆسەیە لەسەرەتاکانی ژیانی مرۆڤ لە ئەشکەوتەکانەوە دەبینرێت، مرۆڤ کاتێک خۆی ناسییەوە، ئەوانی دیکەشی ناسیوە و هەوڵی پاراستنی ئەو بوونەی داوە، ئەمەش زیاتر لەو وێنانەی کە لەسەر دیوارەکانی ئەو ئەشکەوتانەوە دەردەکەوێت کە کێشاویەتی ((بۆ ڕزگار بوون لەو حاڵەتە پەشۆکاوییە و تەنگژە دەروونییەکان و پاراستنی کیانی مرۆڤ خۆی بە تۆمارکردنی مێژوو و دروستکردنی زەمەنێک خەریک دەکرد کە دەقی دروست بوونەکە لە هیچەوە ڕزگار بکات و ئەو دەقە شێوەکارییەی کە پەیدا بووە، جۆرێک بووە لە پەیوەندی دیالێکتانەی نەوەکانی داهاتوو کە مرۆڤی

سەرەتایی هێڵکاری دروست کردووە (ئاگر، لافاو، ئاژەڵی درندە، دارمانی شاخ) لەسەر بەرد و دیواری ئەشەکەوتەکان، یان هەیکەلی سەری ئاژەڵە درندەکانیان لەمەراسیمەکان بەکاردەهێنا)) (یوسف عوسمان حەمەد، ٢٠٠٤، ل٧٧)، کەواتە پرسیارکردن و هەوڵەکانی مرۆڤ بۆ پاراستنی بوونی خۆی، خودناسی لێکەوتەوە، بۆیە سەرەتا دەبێت ئەو ئامرازانەی خودناسی کە پرسیارکردن و هەوڵی پاراستنی بوونن، بزانرێت و بناسرێت، چونکە مرۆڤ ئەگەر ئەو ئامرازانە نەزانێت و بەکاریان نەهێنێت، ناتوانێت لە ژیاندا کاردانەوەی هەبێت. لەم بارەیەوە (ئەریک فرۆم) پێی وایە کە مرۆڤ بکەری سەرەکییە و ئەو بڕیار دەدات و کار دەکات، ئەگەر خودی خۆی نەناسێت، بەواتای ئەوە دێت کە هەموو کاروکردەوە و بڕیاردانەکانمان لە تاریکی و نەزانییەوە دێت، چونکە خودناسی تەنیا مەرجێکی گیانی و ئایینی، یان ئاکاری و مرۆڤایەتی نییە، بەڵکو لە گۆشەنیگای بایۆلۆژییەوە داواکارییەکی پێویستە، بۆیە بڕیار و بیروبۆچوونەکان و تەندروستی و فێربوون و پەروەردە و پێوەندییەکان پشت بەو خودناسییە دەبەستن کە دەبێتە هۆکارێکی گرینک بۆ چارەسەرکردنی کێشە و لێکەوتە دەروونییەکان و وا لە مرۆڤ دەکات هەروەک (فرۆید) ئاماژەی بۆ دەکات توانایی کارکردن و بەرهەمهێنانی هەبێت کە ئەمانەش دوو داواکاری گەورەی کۆمەڵگە و تاکەکانن (ابراهیم غرائبیة، ئینتەرنێت).

لەبەر ئەو گرینگی و بایەخییە، خود دەبێتە چەقی کەسایەتی مرۆڤ و پێکهێنەری ئەو گشتەیە کە تاک لەبارەی خۆی و دەرکەوتە ئاکارییەکانی هەیەتی، چونکە تاک گوزارشت لە هەموو دەربڕین و ئاکارییەکەوە لە خۆی دەدوێت و خۆی دەناسێت و ئەوانەی دەوروبەریشی بەهۆی ڕەفتار و هەڵسوکەوتەکانییەوە دەیناسن، ئەو بینینەی ئەوانیش ڕەنگدانەوەی خودی تاکەکەیە، بۆیە زۆر گرینگە تاک خۆی بناسێت و گوزارشت لەو ناسینەش بکات و کاروکردەوە و ڕەفتارەکانی لەژێر کاریگەری ئەو تێگەیشتن و خودناسینەی خۆی بگۆڕێت و ڕێکیان بخاتەوە، بۆ ئەوەی ئەوانی دیکەش هەستی پێ بکەن و لێی تێبگەن (مهند عبدسلیم عبدالعلي، ٢٠٠٣، ل٢٩) کەواتە لێرەدا مرۆڤ لە ڕێگای خودناسییەوە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی پەرە پێ دەدات و پێوەندی لەگەڵ دەوروبەرەکەی و ئەوانی دیکەشدا دەبەستێت، بۆیە کاتێک دەڵێین مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، بنچینە و بناغەی ئەو کۆمەڵایەتیبوونە خودناسینە کە بەهۆیەوە تێکەڵاوی کۆمەڵگە دەبێت و پێوەندییە کۆمەڵایەتییە جۆراوجۆرەکان دروست دەبێت. لەم ڕووەوە شاعیر هەرچەندە پرسیارەکانی لەبارەی بوونی خۆیەوە لە ڕووی تاکییەوەیە، بەڵام بەهۆی ئەوەی ناخی خۆی هەڵدەڕێژێت و دەیەوێت هەرچی ئارەزوو و ئاواتە پەنگخواردووەکانی هەیە دەریبکات، لەمەشدا پێویستی بە کەسێکی دیکە و ڕەنگە کەسانی دیکەش هەبێت بۆ ئەوەی گوێی لێ بگرن و شەنوکەوی ئارەزوو و خەمەکانی لەگەڵدا بکەن، لێرەشدا ئەو پرۆسە کۆمەڵایەتییە دێتەبوون کە شاعیر باسی لێوە دەکات:

تەزوویەکیش بەگیانما دێت
فرمێسک و بزەی لێدەتکێت
کاتێک دەروون
دێتە گڕ و کفت و هەڵچوون
وێنەیەکی پرسیاراوی
ئەخەمە بەرچاوی وێڵم
تیایا درکی ئاگراوی پڕ لە چزەی ژین دەشێلم.

پێدەچێت شاعیر لەبەردەم ئاوێنەیەکەدا وەستا بێت و ڕوخساری خۆی بکاتە ئەو کەسە بەرانبەرەی کە بیەوێت بیدوێنێت و خەم و ئارەزووەکانی لەگەڵدا بەش بکات، بۆیە سەرەتای ئەو گفتوگۆیەی نێوان خۆی و بوون و خودی خۆی لە دەقەکەدا دەست پێدەکات، بەتایبەتیش کە (شیعری ئەم شاعیرەش بە سروشتێکی تڕپە و ئاوازییەوە، دەربڕین لەبارە بوونییەکان و دەرخستنی مانا دەکات)) (سەباح ڕەنجدەر، ٢٠١١، ل٢٢١)، بۆیە ڕەوشی بوونەکەی لە گومانەوە بەرەو سەقامگیرکردن دەبات و هەوڵ دەدات لە ڕێگەی ئەو گفتوگۆیەوە بەشێک لەو پرسیارانە بورووژێنێت کە بە خودی بوونەکەیەوە پەیوەستن:

لە فرمێسکا... لە بزەی یادی جارانما
لە هەنسکا... لە شالاوی بیرسووتانما
لە ناخەوە
لە ناخێکی بە داخەوە...
ڕوخساری خۆم، بەدی ئەکەم
ڕووم تێ ئەکا... ڕووی تێ ئەکەم

دێینە دووان...
لەمن یەک و لەو بەسەدان.

بۆیە ئەو پرسیارانەی کە لە سەرەتاوە شاعیر لە دەقەکەدا لەخۆی کردوون و عەودالی وەڵامەکانیانە، ئەو پرسیارانەی کە کرۆک و جەوهەری دەقەکەیان لەسەر بنیادنراوە:

ئەی خۆم، کێ بم؟
بەزەیی بم، یا شەڕخوازی
خۆشەویستی، یا ڕقاوی
ئاخۆ چی بم؟

وەڵامی ئەوەی کە بوونی ئەو کێ بێت و چی بێت، هەر لە خودی خۆی دەستی دەکەوێتەوە، ئەو پێوەندییەی بە کەسایەتی خۆیەوە دێتە وەڵام و جۆرێک لە دۆزینەوەی بوونەکەی بۆ مەیسەر دەکات:

جا لە ڕوخسارم تێ ئەگەم
بۆ وتەیەک گوێ شل ئەکەم
لە قووڵایی دڵمەوە دێت
ئەنەڕێنێت و پێم ئەڵێت
نازانیت کێیت؟
پایەت چەندە؟ کامەیە جێت؟

لێرەشدا شاعیر بەهۆی دیالۆگەوە بەشێک لەو شڵەژان و ڕاڕاییەی دەروونی خۆی دەردەخات و لەو گفتوگۆیە دەروونییەی خۆیدا هەوڵی دۆزینەوەی بوون و ڕەوینەوەی گومانەکانی دەدات، بەمەبەستی گەیشتن بە وەڵامی پرسیارەکان، کە ئەویش بەهۆی ئەو دەنگە جیاوازەی ناخییەوە دەبێت و لە پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتیدا کە پێوەندییەکی ڕاستەوخۆیە لەگەڵ کەسی ناوەوەی خۆی دەیدوێنێت:

تۆ مرۆڤیت... بڵندە جێت
چەند بەژان بێ ژینی دوێنێت
ئەمڕۆ ئازاد، ملی ڕێگات
بگرە بەرەو دنیای هیوات
ئەوسا هەر وێنەی ڕووی دوێنێت
هەزار و یەک ڕەنگ ئەنوێنێت
باخی وشکی زەردی سیسبوو
بە دەریای گوڵ ئەنەخشێنێ
بە هەزاران وتەی نوستوو
لە خەوی قورس هەڵئەسێنێ
پەڵە هەوری ڕەشی سنگت
دێتە ڕەوینەوە و نەمان
لێڵی گۆمی خولیای مەنگت
ڕوون ئەبێتەوە گەش و جوان

وەرگەرتنەوەی ئەو وەڵامانەی لەچوارچێوەی ئەو دیالۆگەدا سەرەتاکەی بە ناسینێک لەبارەی خۆیەوە وەک مرۆڤێک ئاشنا کراوە و لەوێوە هەوڵی ئەوە دراوە کە بەها و پێگەی بەهێزی مرۆڤ بەرچاو بخرێت و ئەوە بسەلمێنرێت کە ئیرادەی مرۆڤ زۆر لە کارە ئەستەم و خەیاڵییەکان بەدی دەهێنێت و بەربەستەکان دەشکێنێت، بەو مەرجەی مرۆڤ ئاشنای خودی خۆی بێت و بوونی خۆی هەست پێ بکات و ئەرک و بەرپرسیارەتییەکانی ئەو بوونەی خۆی دەستنیشان کردبێت. ئەو بوونە دەبێتە هۆکارێک بۆ ئەوەی مرۆڤێک پڕ لە داهێنان بێت و مرۆڤێک بەرهەمهێنەر بێت کە سوودی بۆ کۆمەڵگەکەی هەبێت و بەشدار بێت لە پێشکەوتنی، ئەو ئامانجەش پێویستی بەوە هەیە مرۆڤ لەو بارە گوماناوییەی کە هەیەتی، ڕزگار بکرێت و سەقامگیرییەکی دەروونی بۆ فەراهەم بکرێت، تا خۆی بناسێت و پەرە بە بوونەکەی بدات، ئەمەش زیاتر لەو دیالۆگەدا بەرجەستە دەبێت و بەهۆیەوە گومانەکانی دەڕەوێنرێتەوە و لەدواجاریشدا وەڵامی لەبارەی بوونی خۆی و ناسینی خودەکەی بەدەست دەکەوێت:

تێدەگەیت کێیت
بۆچی دەژیت... کامەیە جێت
بەرەو کوێیە هەنگاوی ڕێت
تێئەگەیت کێیت...

لێرەدا شاعیر گەیشتووەتە سەقامگیرییەکی ئەوتۆ کە توانیویەتی بوونی خۆی بدۆزێتەوە و خۆی بناسێت و بە هۆیەوە دەروونێکی تەواو زاڵ و ساغ بنیاد بنێت. دیارە لێرەدا وێستگەکانی ئەو ئەنجامەی خودناسینە لە چەند برگەیەکدا خۆی دەبینێتەوە کە لێکەوتەی وێستگە سەرەتاییەکانی خودناسینە کە پێشتر ئاماژەی بۆ کراوە:

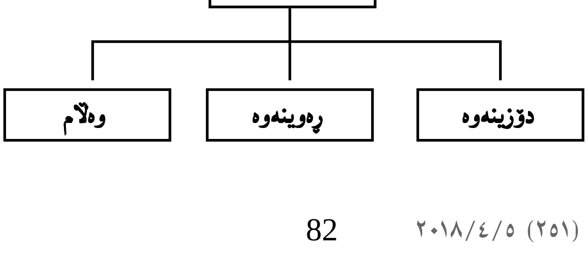

لەدواجاردا ئەو وێستگانەی خودناسی لەناو دەقەکەدا بەیەکتر دەگەنەوە و خودناسی دەگاتە لووتکەی گەشەکردن و مرۆڤ بەهۆیەوە بوونی خۆی دەسەلمێنێت و پەرەپێدەدات، دەتوانین بەم شێوەیە گەیشتنەوەی ئەو وێستگانەی خودناسی لەناو دەقەکەدا دەستنیشان بکەین کە بەهۆیانەوە شاعیر توانیویەتی بوونی خۆی بسەلمێنێت و بگاتە کەنارەکانی خودناسی و لەوێوە بچێتە ناو خانەکانی ئەو خودناسییەی کە تێیدا ئاشنای خۆی دەبێت:

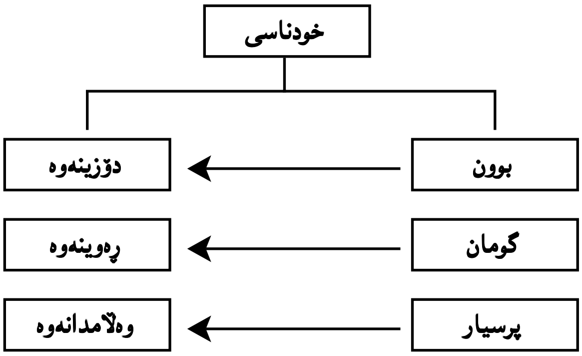

لێرەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە مرۆڤ هەمیشە عەودالی بوونی خۆیەتی لە ڕێگای خودناسینەوە، بەو واتایەی مرۆڤ هەمیشە لە گەڕانێکی بێ حەسانەوەدایە بە دوای ناسینی خودەکەی خۆیدا. لەم پێناوەشدا هەموو ڕێگایەکی گرتووەتەبەر بۆ ئەوەی بە کەنارەکانی ئەو خودەی خۆی بگات، ئەدەبیش بە هەموو ژانرەکانییەوە ئەو ڕێگایە بووە کە مرۆڤ بەهۆیەوە هەوڵی بەدەستهێنانی خودی خۆی تێیدا داوە و لەوێوە ویستوویەتی بەشێک لەو بوونەی خۆی بەهۆی ژانرە جیاوازەکانی ئەدەبەوە بپارێزێت و کۆمەڵێک چەمک و تێگەیشتنی نوێی تێدا هەڵکرێنێت و بەشێک لەو بوونەی خۆی لێ دابنێت، ئەمەش لە ڕێگای بەکارهێنانی ئامرازەکانی ئەو خود ناسینەوە بووە کە زیاتر گەڕان بووە بە دوای بەدەستهێنانی وەڵامی ئەو پرسیارانەی لەبارەی بوونی خۆی و ئامانج و ئاواتەکانی خۆی بووە، دیارە لەمەشدا ئەدەب بە گشت ژانرەکانەوە و ئەو کایە بەهێز و سەرنجڕاکێشە بووە کە مرۆڤ تێیدا بە خودناسی بگەیەنێت.

- خۆدواندن:

خۆدواندن پرۆسەیەکی کەسییە و لە ئەنجامی کەشێکی دەروونیی تایبەت دێتەکایەوە، بەتایبەتیش کاتێک مرۆڤ لە ساتەکانی ژیانیدا بە ئاگایی بێت، یان لە بێ ئاگاییەوە، دووچاری ئەو خۆدواندنە دەبێتەوە و بەسەر جومگە و بابەتەکانی ژیانیدا دەچێتەوە و هەڵیدەسەنگێنێ و بەم جۆرەش جۆرە گۆڕانکارییەک، یان جۆرێک لە نوێبوونەوە بەسەر بیروهزریدا دێت و جۆرێکی دیکە لە ڕوانین و تێبینییەکانی لەسەر کێشەکان بۆ دروست دەبێت و لە ئەنجامیشدا ڕەنگە بڕیارەکانی بە شێوەیەکی دیکە لە ژیاندا بکەونەوە، ئەم خۆدواندنەشی بەهۆی قسەکردن دەبێت، قسەکردن لەگەڵ خودی خۆی لەبارەی مەسەلەیەکی دیاریکراوەوە، شاعیر لەو دەقەیەدا بەمەبەستی ناسینی خودی خۆی، پەنا بۆ خۆدواندن دەبات و لەو ڕێگەیەوە هەوڵ دەدات جۆرێک لە ڕوانین و بۆچوونی نوێ لە ژیانی بنیاد بنێت:

گوێ شلی ئەو وتانەم لە شەوەزەنگا
چرپەیانە لە خامۆشی تاری سنگا
ئەو سکاڵا تاڵەی هەردەم
هەڵدەڕێژێ زووخاوی خەم
ئەو پرسیارە، بێ وەڵامەی، ڕێی پێنابەم
نە تێی ئەگەم
نە ئەشتوانم لێی هەڵبێم و خۆم دەربازکەم.

ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە مرۆڤ تەنیا لەگەڵ خۆیدا دەکەوێتە گفتوگۆ و کەسانی دەوروبەری بەشداری تێدا ناکەن، بەڵام لە هەمان کاتیشدا دەوروبەرەکەی ئاگاداری دەبن و ئەم خاڵەشە لە جۆرەکانی دیکەی مەنەلۆگ جیای دەکاتەوە، چونکە خۆدواندن ((قسەکردن لەگەڵ خود، ئاخاوتن لەگەڵ خۆ، ئەمەش بەو واتایەیە کە کارەکتەر بیر و بۆچوون و هەست و سۆزی خۆی دەردەبڕێت تا خوێنەر و بینەر ئاگاداری خواست و ئامانجەکانی بێت و لەم ڕێگەیەوە زانیاری سەبارەت بە کارەکتەرەوە دەست خوێنەر دەکەوێت، لە خۆدواندندا، جگە لەوەی کارەکتەر بە خوێنەر دەناسێنرێت و تایبەتمەندییە دەروونییەکانی گێڕەرەوەش بۆ خوێنەر ئاشکرا دەبێت. بەپێی ئەم خەسڵەتانە دەردەکەوێ کە خۆدواندن یەکێکە لە تەکنیکەکانی شەپۆلی هۆش. جیاوازی خۆدواندن و مەنەلۆگی دەروونی لەوەدایە کە لە خۆدواندن، کارەکتەر بە دەنگێکی بەرز دەدوێت، لەکاتێکدا لە مەنەلۆگی

دەروونیــدا گــفــتــوگــۆکــان لە زەین و هۆشــدا پەنگ دەخۆنەوە.)) (فەرهاد عەزیز، ٢٠١٤، ل٣٧)،

لێرەشدا بەهۆی ئەو خۆدواندنەوە زانیارییەکانی تایبەت بە دروونی شــاعــیــر دەخرێتــەڕوو و خــوێنەر ئاشنایان دەبێت:

چیم لە بوونما ئاخۆ دەسکەوت
بڵێسە و گڕ؟
یا هێمنی، گیانی نەسرەوت
شادمانی، یا خەمی دڕ

****

دنیا و تەمەنی لەمەودوام
ئاخۆ چۆن بێ؟
پڕ جریوەی ئەستێرەبێ
ئەسمانەکەی دوێنێی بڕوام.

****

ئەی خۆم، کێ بم؟
بەزەیی بم، یا شەڕخوازی
خۆشەویستی، یا ڕقاوی
ئاخۆ چی بم؟

بەم شــێــوەیە هەرچەندە کــە کــارەکــتــەر لە خــۆدواندن لەلایەن خــۆیەوە، کــێــشــە و گــرفــتــەکــان لە ڕێگەی دەقی ئەدەبییــەوە دەرووژێنرێن، خــوێنەر بە ئاشکرا هەست بەو گفتوگۆیەی دەکات و شارەزای گرفتەکەی دەبێت، بەو واتایەی لە ڕێگەی خۆدواندنەوە، زانیاری و شارەزایی لە بارەی ژیانی کەسی شاعیرەکە خۆیەوە بەرچاو خراوە، ئەو بەرچاوخستنەش لە چوارچێوەی شڵەژانێکی دەروونیدا خۆی دەبینێتەوە کە شاعیر لە پێناوی دۆزینەوەی بوونی و ناسینی خودی خۆیدا عــەودالێــەتی، کەواتە خۆدواندن کــرۆک و چەقی دەقــەکــە پێکدەهێنێت و ئامــرازێکی گرینگی شاعیر بووە بۆ گەیشتن بە خودناسین، ئەمە لە کــاتێکدا شــاعــیر ئاگــای لە ئامــادەیی و بوونی کــەســانی دیکە نییە، بەو واتایەی شاعیر ئەوەندەی لەگەڵ خودی خــۆی کــەوتە دواندنەوە، ئەوەندە ئاگــاداری دەوروبەری خــۆی نیــیــە و نازانێت کــەســانێک لە ڕێگەی دەقــەوە خەریکی بەدەستهێنانی ئەو زانیارییانەن کە لە ئەنجامی پرۆســەی خــۆدواندنەوە دەخــرێنەڕوو. ئەو خــۆدواندنەش پرۆسەیەکی تاکی دەروونییە و شاعیر تێیدا کێشەیەکی وروووژێنراوی دیاریکراو دەخاتەڕوو و بەدوای چارەسەری گونجاویش دەگەڕێت ((بەم پێیەش شاعیر بە شێوەیەکی ناڕاســتــەوخــۆ پێــوەندی بە خــوێنەرەوە دەکــات و زانیــارییــەکــانی پێــدەگــەیەنێت و خــوێنەر لە دەروونی کەسێکدا کە گوایە لەگەڵ خۆی دەدوێت، جێگیر دەکات، مــانای هەست بەو کــارانەی ئەنجــامــیــان دەدات و ئەو ڕووداوانەی بەســەر ئەودا تێــدەپەڕن ناکــات، مــەگــەر بە ئامادەبوونی خۆی ڕاستەوخۆ لە ڕەوتی زەینی ئەودا. نە بەو مــانایەی بیــری ئەو بخــوێنێــتەوە، وەک چۆن ڕۆژنامــە دەخوێنێتەوە، بەڵکو بەو مانایەی لەناو بیر و هزری ئەودا بوونی هەیە، واتە وەک بیری خۆی هەستی پێدەکات، بیر و هزرێک کــە هێــشــتــا دروست نەبووە و بەدوای خــۆیدا دەگــەڕێت)) (عــەبدوڵڵا ڕەحــمــان، ٢٠١١، ل٣٨٩).

دواجار دەگاتە ئەو وەڵامانەی کە گومانەکانی دەڕەوێنەوە، ئەویش لووتکەی خودناسین لەخۆ دەگرێت کە لەدوا دێڕی دەقەکەدا بەرجەستە دەبێت:

لێڵی گۆمی خولیای مەنگت
ڕوون ئەبێتەوە گەش و جوان
تێدەگەیت کێیت
بۆچی دەژیت... کامەیە جێت
بەرەو کوێیە هەنگاوی ڕێت
تێئەگەیت کێیت...

لێرەدا وەڵامــدانەوەیەکی ئەو پرســیارانە بەدەســتهــاتووە کــە لە ڕێگەی پرۆســەی خــۆدواندنەوە شــاعــیــر وروووژاندوونی، ئەمــەش ئەوە دەردەخــات کــە شــاعــیــر خۆدواندنی کردووەتە ئامرازێک بۆ گەیشتن بە خودناسین، کە دەکرێت لەم وێنەیەدا ڕوون بکرێتەوە:

خۆدواندن ← زانیاری بەخشین ← خودناسین

کەواتە خۆدواندن وەک پرۆسەیەکی دەروونی تایبەت بە تاک، جیا لەوەی زانیاری و بیروبۆچوونەکانی بە خوێنەر دەگەیەنێت، ساتێکی تێڕامانی تایبەتی شاعیریش لەخۆ دەگــرێت کــە بە کــاریگەری و کــارتێکردنی ژینگە و دەوروبەرەکەی هاتووەتە کایەوە. لەمــەشدا دەقی ئەدەبی دەبێــتــە هۆکــارێکی گــەیاندنی ئەو ســاتە خــۆدواندنە تایبــەتیــیــانەی شــاعــیــر و بە هۆیەوەش خــوێنەر زانیــاری دیاریکراو بەدەست دەهێنێت.

سەرچاوە:

١- جەلالی میرزا کەریم، رازێکی دەروون، گۆڤاری (توتن)، ژمارە (٤)ی ئایاری ساڵی (١٩٧٠).
٢- پێشڕەو عەبدوڵلا، دەروونشیکاری شیعر، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٢.
٣- ڕێبوار محەمەد مەلازادە، نالی و سایکۆلۆژیای شیعر، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦.
٤- کەمال غەمبار، بەرەو جیهانی شیعری چەند شاعیرێک، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.
٥- د. کەریم شەریف قەرەچەتانی، سایکۆلۆژیای گشتی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠٠٦.
٦- مادونا عسکر، معرفة الذات، مجلة (عود الند)، العدد(٨٠)، ٢٠١٣.
٧- ماری مادلين دافي، معرفة الذات، ترجمة: نسيم نصر، منشورات عويدات، بيروت، ١٩٨٣.
٨- یوسف عوسمان حەمەد، چەند وێستگەیەکی سایکۆلۆژی، چاپخانەی تیشک، هەولێر، ٢٠٠٤.
٩- مهند عبدسليم عبدالعلي، مفهوم الذات واثر بعض المتغيرات الديموغرافية وعلاقته بظاهرة الاحتراق النفسي لدى معلمي المرحلة الثانوية الحكومية، رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية، فلسطين، ٢٠٠٣.
١٠- سەباح ڕەنجدەر، دوو کتێب لەبارەی شیعرەوە، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریان، هەولێر، ٢٠١١.
١١- عەبدوڵلا ڕەحمان، شیعری شانۆیی لە ئەدەبی کوردی – باشووری کوردستان (١٩٢٥-١٩٦١)، لە زنجیرە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردستان (٢٠١١).
١٢- ابراهيم غرائبية، معرفة الذات و االتقدم، .www.alghad.com.